

VARGYAI GYULA

PUSZTA ORSZÁG

(Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988. 180 o.)

Vargyai Gyula, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense, az elmúlt néhány esztendőben az egyre többet publikáló, írásaival egyre gyakrabban jelentkező hazai történészek sorába került. Önálló kötetek, tanulmányok, recenziók sora jelzi munkásságát. A közelmúltban megjelent könyve — Puszta ország — egy „történelmi trilógia” utolsó kötetének tekinthető. A szerző ezzel a kötetével fejezte be azt a „sorozatát,” melyet az 1984-ben megjelent Sisak és cilinder és az 1985-ben megjelent Tengelytörés fémjelzett ezidáig. A három kötet gyakorlatilag Magyarország 1938 és 1945 közötti „újrarendelt” történetét adja ki, sajátos komparatistikai módszerek alkalmazásával kiterjesztve a vizsgálódást a Duna-medence más, a hitleri Harmadik Birodalom sajátos szövetségi rendszerébe tartozó országai — Horvátország, Románia, Szlovákia — történetének hasonló időszakára.

A korábbi két könyvben nyomon követhettük a második világháborúba történt bekapcsolódások — és magyar vonatkozásban az azt megelőző visszacsatolások — történetét, majd a háborúból történő kiválás lehetőségének útkereséseit. A mostani kötet gyakorlatilag a végkifejlet, az összeomlás történetét dolgozza fel, szinte napról-napra követve az utolsó két háborús esztendő — 1944—1945 — eseményeit. A kötet középpontjában a kiugrási kísérletek — Magyarország esetében a megszállás és a nyilas hatalomátvétel és uralom — bemutatása áll.

Vargyai Gyula munkája nem hoz teljesen új, az olvasó számára pedig alig ismert részleteket — a szerző a történelem „újravallatásának” nevezi írását —, inkább összefoglalását, újrarendelését adja az eddigi ismereteknek, ismételtelen behelyezve azokat egy egységes képbe, amely a sokszínű, különböző mozaikokból adja ki az egészet. Megközelítése elsődlegesen (katona)politikai, de egyben diplomácia-, had- és kormányzattörténeti vonatkozású is.

Vargyai Gyula minden esetben az összehasonlító módszert alkalmazva

igyekszik összevetni a magyar és a román viszonyokat és helyzetet. Keresi a választ, hogy vajon miért sikerült az egyik országnak elkerülnie a megszállást, míg a másiknak nem, miért szerzett lépéselőnyt a kiugrás előkészítésében az egyik és szenvedett hátrányt a másik, miért sikerült a kiugrás az egyiknek, és miért nem a másiknak?

A válaszok nem „expressis verbis” fogalmazódtak meg. A válaszok azokban a folyamatokban tapinthatóak ki, amelyeket Vargyai Gyula megrajzolt. Írása nyomán nemcsak események kerülnek árnyaltabb megvilágításba, hanem politikusok, katonák portréi is kirajzolódnak a képzeletbeli palettán, magyaroké, németeké, románoké. A kulcsfigurák természetesen nagyobb teret kapnak, közülük is kiemelkedik dr. Edmund Veessenmayer, aki 1944. március 19-e — Magyarország német megszállása — után a német III. Birodalom teljhatalmú megbízottja lett Magyarországon. Hatásköre nemcsak politikai, de katonai vonatkozásokban is vitathatatlan volt, jóllehet az egymással (is) versengő náci diplomaták és SS vezetők nem egy esetben egymás szándékait is keresztelve „törtek” az első helyre.

Magyarország helyzete 1944. március 19-ét, a német megszállást követően jelentősen megváltozott. Az ország gyakorlatilag elveszítette szuverenitását. A hatalomra került, Sztójay Döme vezette új kormány inkább bábkormány, mint önálló cselekvésre képes felelős magyar kormánynak volt tekinthető. A politikai ügyektől az államfő, Horthy Miklós szinte teljesen visszavonult, egykori bizalmasai közül számosan a német Gestapo elől bújkáltak, míg mások német fogságban voltak. Horthy várbeli magánya, visszavonultsága csak néha „tört meg.” Bizonytalan lépései akkor is csak részben bizonyultak hatásosnak — pl. a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozása, a Laskatos-kormány kinevezése (elég felemás összetételben).

De valójában képes lett volna-e Horthy kormányzó és szűkebb köre túllépni önmaga árnyékát, döntően befo-

lyásolni az eseményeket? Úgy vélem, ekkor már nem. Ezt ékesen bizonyította 1944. október 15—16-a, amikor is a szervezetlensége miatt már eleve kudarcra ítélt kiugrási kísérletet a nyilasok uralma követte.

Vajon miért zajlottak úgy az események, ahogy azok bekövetkeztek? Lehetett volna mást is tenni?

A kérdések természetesen hipotetikusak és nem a történetírás körébe tartozóak, de elkerülhetetlenek, különösen abban az esetben, amikor ugyanazon könyv lapjain a Magyarországhoz hasonló helyzetben levő Románia sikeres példájáról is olvashatunk. Úgy vélem, Vargyai Gyula írásából is kiviláglik, hogy a magyar és a román kiugrás között alapvető — politikai, katonai — különbségek voltak. Nevezetesen pl. az — legalábbis megítélésem szerint —, hogy a magyar politikai és katonai vezetés tagjai között alig akadtak olyanok — élükön a kormányzóval —, akik valóban tiszta szívből akarták is a kiugrást. 1944. október havában már mindenki előtt világos kellett, hogy legyen: a kiugrás egyet jelent a németekkel való szembefordulással, erre a lépésre pedig a magyar honvédség nem volt felkészítve. Úgy vélem, a legjobb esetben is csak a passzivitást lehetett volna elvárni a honvédség tisztikarától és felső vezetésétől. Olyan tényezők befolyásolták e történelmi lépés megtételét, illetve megtagadását, mint a frontok mögötti magyar területekről érkező hírek, a hadifogságtól — egy esetleges újabb Katyntól — való félelem és a hosszú „szövetségi” együttműködés.

Ellentétben Romániával, ahol a király és Antonecu két pólust képezett, Magyarországon Horthy Miklós egyszemélyben testesítette meg a „királyt és Antonescut”; itt nem volt két pólus, Horthynak önmagával kellett volna szembefordulnia.

A sikertelen kiugrási kísérletet a magyar történelem egyik legvérszterhesebb időszaka követte. A káosz — politikai, katonai és gazdasági vonalon egyaránt — csak fokozódott, az elszabadult indulatok tízezrek értelmetlen halálát eredményezték.

A magyarországitól teljesen eltérően alakult a horvátországi és a szlovákiai helyzet. Szlovákiában nemzeti felkelés bontakozott ki, míg az usztasa állam a végsőkig kitartott a partizánok és a szovjet csapatok támadásával szemben. Változás Pavelic uralma alatt nem következett be. Románia ugyanakkor a szövetségesek oldalán masírozott a „győzelem” felé.

Vargyai Gyula könyve, melyet első sorban a magyar történetírásban nem túl gyakran alkalmazott összehasonlító módszer tesz különösen érdekessé, újabb lépést jelent Magyarország második világháborús szereplésének a megismeréséhez. A Kozmosz Könyvek Az én világom címet viselő sorozatában történt megjelentetése pedig feltételezi, hogy számos fiatal olvasót nyerhet meg a történelemnek, a történeti munkák „forgatásának,” mert a múlt megismerése nélkül a jövőről beszélni felesleges.

Szakály Sándor